

Ю. І. Шаповал

Соловецькі розстріли 1937—38

СОЛОВЕЦЬКІ РОЗСТРИЛИ 1937—38

16 серпня 1937 з'явилася спеціальна директива [М. Єжова](#) № 59190: «1). С 25 августа начать и в двухмесячный срок закончить операцию по репрессированию наиболее активных антисоветских элементов из числа содержащихся в тюрьмах ГУГБ, осужденных за шпионскую, диверсионную, террористическую, повстанческую и бандитскую деятельность, а также осужденных членов антисоветских партий (троцкистов, эсеров, грузмеков, дашнаков, иттихадистов, мусаватистов и т. д.) и прочих контрреволюционеров, ведущих в тюрьмах ГУГБ активную антисоветскую работу. В Соловецкой тюрьме ГУГБ репрессированию подвергнуть также бандитов и уголовные элементы, ведущие в тюрьме преступную работу. 2). Все перечисленные выше контингенты после рассмотрения их дел на тройках, подлежат расстрелу. 3). Вам “Соловки” утверждается для репрессирования 1200 человек». 19 серпня 1937 ця директива надійшла у Ленінград (нині Санкт-Петербург) і Л. Заковський передав її для виконання своєму заступникові В. Гаріну. У серпні та вересні керівництво і оперчекістська частина Соловецької тюрми підготували й передали у Ленінград 1116 довідок і тюремних справ на в'язнів, які підлягали розстрілу. Потім були складені «розстрільні» протоколи. Перший розстріл відбувся 27 жовтня — 4 листопада 1937. Цю каральну акцію проведено на підставі рішення особливої трійки УНКВС по Ленінградській обл. (протоколи № 81—85). «Розстрільні» протоколи трійки підписав Л. Заковський, який всю 2-у половину 1937 керував каральними акціями у Ленінградській обл. Для цього створено особливу трійку під його головуванням, до якої також входили 2-й секретар Ленінградського обкому ВКП(б) П. Смородін і обласний прокурор Б. Позерн. У жовтні 1937 Л. Заковський разом зі своїм заступником старшим майором державної безпеки В. Гаріним і прокурором Б. Позерном розпочав «чистку» Соловецької в'язниці особливого призначення Головного управління держбезпеки НКВС СРСР (організована 20 лютого 1937). Серед тих, кому винесли смертний вирок, була велика група в'язнів-українців — [М. Зеров](#), [М. Куліш](#), [Л. Курбас](#), [А. Крушельницький](#), [М. Ірчан](#), [С. Рудницький](#), [М. Яворський](#) та ін. Українці були на особливому обліку й у центрі уваги спеціальних підрозділів ГУЛАГу, зокрема Секретно-політичного відділу 3-ї частини 8-го Соловецького відділення Біломорсько-Балтійського комбінату НКВС. Абревіатура «УНКР», що рошифровується як

«Украинская националистическая контрреволюция», присутня на більшості службових секретних документів, пов'язаних із долями в'язнів-українців. З початку 1937 табірне керівництво намагалося структурувати оцінки, думки, судження, що їх висловлювали в'язні у своєму середовищі. У одному із агентурних повідомлень від 23 лютого 1937 є висновок, що у Кремлі (йдеться про центральну частину Соловецького монастиря) існує українська фашистська організація. У іншому агентурному повідомленні у березні 1937 підкреслено, що існує певна група — частина її членів відома керівництву табору — що згуртувалася як внутрішня еміграція, і живе яскраво визначеним і глибоко вкоріненим фашистським духом.

Фактичним імпульсом до розстрілів стало те, що з весни 1937, внаслідок різних операцій НКВС, у таборах опинилися 700—800 тисяч осіб. Вирішено не лише задіяти їх у різних видах праці, а й водночас «почистити» табори. У багатьох засуджених переважно за політичними статтями терміни ув'язнення добігали до кінця. Вихід на волю цих людей був небажаний для режиму, тому й ухвалено рішення «розвантажити» табори, на чому активно наполягав новий нарком внутрішніх справ СРСР М. Єжов (призначений у вересні 1936). Відповідне рішення московське керівництво ухвалило у серпні 1937. Його відразу ж почали реалізовувати, розстрілявши не менше 30 000 в'язнів. Для соловчан формально необхідно було створити нові справи, тепер вже табірні. Їх і створили, взявши за основу доноси табірних інформаторів. У складеній навесні 1956 довідці зафіксовано механізм, за яким здійснювали репресивні акції проти соловецьких в'язнів: щодо осіб, які знаходилися в ув'язненні у Соловецькій тюрмі чи Соловецьких таборах, попереднє розслідування не проводили, а за агентурними відомостями або за довідкою по старій слідчій справі їх виносили на засідання особливої трійки, яка і ухвалювала своє рішення. Ці матеріали стали основою для «розстрільних» протоколів. 1116 в'язнів вивезено в урочище Сандармох поблизу м. Медвеж'єгорськ (Карелія, РФ), фактично знищено 1111 осіб. У кожній тюремній справі є документи за підписом капітана держбезпеки М. Матвєєва, заступника начальника Адміністративно-господарської частини УНКВС по Ленінградській обл. Він особисто (іноді за допомогою помічника коменданта УНКВС по Ленінградській обл. Г. Алафера) в урочищі Сандармох (за протоколами № 81—85) щодня розстрілював по 200—250 в'язнів. Згодом самого М. Матвєєва репресували, однак не за політичними звинуваченнями. Ще 509 соловецьких в'язнів, засуджених за протоколами № 134, 198, 199, 303 засідання особливої трійки УНКВС по Ленінградській обл., вбито у січні 1938. За наявною версією, цих в'язнів, серед яких також було чимало відомих українців, розстріляли у пустощі Койранкангас поблизу с-ща Токсово Ленінградської обл. Акти про виконання вироків цього разу підписав комендант УНКВС по Ленінградській обл. О. Полікарпов. Останню групу соловчан-в'язнів за протоколом № 303 від 14 лютого 1938 засідання особливої трійки УНКВС по Ленінградській обл. розстріляли безпосередньо на Соловках у р-ні «командировки» Ісаково. Підписав документи про розстріл заступник начальника 10-го відділу Головного управління

держбезпеки майор держбезпеки М. Антонов (Грицюк). Невдовзі проведено «чистки» тих, чийми руками чинили злочини: 16 квітня 1938 Л. Заковського усунули з усіх посад у НКВС, через 4 дні призначили начальником будівництва Куйбишевського гідровузла, а ще через 9 днів заарештували. 29 серпня 1938 Військова колегія Верховного Суду СРСР засудила Л. Заковського до розстрілу, вирок виконано у той же день. Були знищені і його найближчі родичі. Те ж саме трапилося із ще 2-ма виконавцями соловецького злочину — І. Апетером і П. Раєвським. Перший, перед тим, як стати начальником Соловецької тюрми у 1934, працював начальником Санітарно-курортного відділу НКВС СРСР. Невдовзі після розстрільної акції, 26 грудня 1937, його звільнили з органів НКВС, а 22 серпня 1938 засудили до страти. П. Раєвського звільнили з посади помічника начальника Соловецької тюрми особливого призначення у жовтні 1938. Відтоді він працював начальником Новочеркаської в'язниці НКВС (РФ). 10 листопада 1939 його заарештували і невдовзі розстріляли. О. Полікарпов після арешту М. Матвєєва написав предсмертного листа і застрелився, М. Антонов (Грицюк) 23 жовтня 1938 був заарештований і 22 лютого 1939 розстріляний. Довгий час доля соловецьких в'язнів залишалася невідомою. 1 липня 1997 члени Санкт-Петербурзького науково-інформаційного центру «Меморіал» розпочали перші розкопки в урочищі Сандармох. 22 серпня 1998 там споруджено пам'ятник жертвам політичних репресій. Щороку 5 серпня у Міжнародний день пам'яті жертв Великого терору в Сандармосі проводили дні пам'яті соловецьких в'язнів, участь в яких брали представники України. Утвердження диктаторського режиму *В. Путіна* в РФ, початок російської агресії проти України — все це змінило ситуацію. Нинішня російська влада не підтримує такі заходи.

Рекомендована література

1. Підгайний С. Українська інтелігенція на Соловках. Спогади 1933—1941 рр. Новий Ульм, 1947;
2. Мисик В. Сторінка пам'яті // Літ. Україна. 1987, 13 серп.;
3. Кузякіна Н. За соловецькою межею // Київ. 1988. № 7;
4. Чирков Ю. Соловки // Советская культура. 1989, 4 марта;
5. Білокінь С. Розстрільний список Соловків // Літ. Україна. 1992, 9 лип.;
6. Ленинградский мартиролог. 1937—1938. Т. 2. Санкт-Петербург, 1996;
7. Лукин Е. На палачах крови нет. Типы и нравы Ленинградского НКВД. Санкт-Петербург, 1996;
8. Иофе В. Пропавший этап // Невское время. 1997, 18 нояб.;
9. Мемориальное кладбище Сандармох. 1937. 27 октября — 4 ноября (Соловецкий этап). Санкт-Петербург, 1997;
10. Остання адреса. До 60-річчя соловецької трагедії. Т. 1—3. К., 1997—99 (2-е вид. — Остання адреса. Розстріли соловецьких в'язнів з України у 1937—1938 роках. Т. 1—2. К., 2003); Шаповал Ю. Один із соловецької когорти. Справа священика УАПЦ Володимира

Хуторянського на тлі сталінського терору // Людина і світ. 1998. № 1;

11. Його ж. Соловецька трагедія 1937 року у світлі нововіднайдених документів ГПУ—НКВД // Україна: ретроспектива і перспектива: Зб. наук. пр. К., 1999;
12. Його ж. Соловецька трагедія: непомічена річниця // Дзеркало тижня. 2002, 27 квіт. —10 трав.;
13. «Основне питання» Соловків. У північній столиці Росії відбулися дні Соловецьких островів // День. 2004, 10 листоп.;
14. Шаповал Ю. Соловецька екстермінація 1937. Хроніки злочину // Локальна історія. 2025.

Бібліографічний опис:

Соловецькі розстріли 1937—38 / Ю. І. Шаповал // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2025. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-889386>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).